

УДК 343.21

КЛАСИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ

Гриценко О. А.
Ульянова Т. О.

У статті надається класифікація суспільно небезпечних наслідків. Вивчаються теоретичні позиції щодо виокремлення певних груп суспільно небезпечних наслідків. Аналізується закони України, які закріплюють властивості та визначення окремих видів суспільно небезпечних наслідків. Встановлюються певні критерії класифікації суспільно небезпечних наслідків. Надається своє бачення класифікації суспільно-небезпечних наслідків.

Ключові слова: суспільно небезпечні наслідки, заподіяння шкоди, майнова шкода, фізична шкода, моральна шкода.

В статье приводится классификация общественно опасных последствий. Изучаются теоретические по-

зиции относительно выделения определенных групп общественно опасных последствий. Анализируются законы Украины, которые закрепляют свойства и определения отдельных видов общественно опасных последствий. Устанавливаются определенные критерии классификации общественно опасных последствий. Предоставляется свое видение классификации общественно опасных последствий.

Ключевые слова: общественно опасные последствия, причинение вреда, имущественный вред, физический вред, моральный вред.

The article defines the relevance of the study, which is due to the fact that the socially dangerous consequences
© О.А. Гриценко, Т.О. Ульянова, 2016

in the science industry can be divided into certain groups on the basis of certain characteristics, which are otherwise called criteria, principles or bases. On the basis of research in this direction it has been suggested that as a result of crime there is a rupture of social ties - participants in public relations. Examples include: criminal consequences that are harmful to the social changes, the destruction of the existing relations and in the consciousness of a criminal anti-social relationships; the correct definition of the content of social communication helps to establish the crime of the object, which is taken under the protection of the criminal law, the mechanism of causing him harm, as well as determine the nature and scope of socially dangerous consequences, which occurred; rupture of the social bond in the methods of criminal influence, which is reflected in the cancellation of social relations, their elimination or substantial modification. Available own classification of socially dangerous consequences. From a formal point of view of socially dangerous consequences have invited sharing in the legal (as reflected in the dispositions of articles of the Criminal Code) and actual (all negative changes actually caused offense) directly specified in the law and the consequences not provided as the constituent elements, but that affect the size of the criminal liability (as mitigating and aggravating circumstances. The of graduation for material makes sense to the consequences (torts that pull material or physical harm) and intangible (moral, political, ideological and other damage), basic (which determine the place of the tort in the Special Part of the Criminal Code of the system) and additional (that have secondary character) have real character (Art. 115 of the Criminal Code) and pose a threat of harm to protected benefits (Art. 119 of the Criminal Code). Also it argues that many of the articles of the criminal law contains two or more effects that generability the same crime. In this regard, the criminal division of the results of direct (inherent in the basic structure) and indirect (named legislator of skilled compositions).

Keywords: *socially dangerous consequences, causing harm, property damage, physical damage, non-pecuniary damage.*

Актуальність. Аксіомою є те, що кримінальне законодавство всіх країн охороняє суспільні відносини від злочинних посягань. Аналіз кримінально-правової політики держави, прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України дозволяє виявити певні тенденції і напрямки розвитку кримінального законодавства нашої країни. З одного боку, воно спрямоване на охорону прав громадян, виключення випадків незаконного та необґрунтованого притягнення їх до кримінальної відповідальності, з іншого - на забезпечення невідворотності відповідальності і покарання осіб, винних у вчиненні злочину.

Загальновідомо, що ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину багато в чому визначається суспільною небезпекою наслідків, їх характером, розміром і обсягом та класифікацією..

Тому проблеми, пов'язані зокрема з класифікацією суспільно небезпечних наслідків, викликають глибокий і постійний інтерес вчених.

З проблем суспільно небезпечних наслідків у кримінальному праві опубліковано достатньо праць таких вчених, як Н.Ф. Кузнєцова, А.С. Михлин, В.В. Мальцева, С.В. Землюкова та інших. Необхідно відзначити, що значний внесок у розвиток теорії про злочинні наслідки в

кримінальному праві внесли такі вчені, як: Я.М. Брайнін, В.К. Глістін, Ю.А. Демидов, Н.Д. Дурманов, М.І. Ковальов, Н.Н. Коржанський., Г.К. Крігер, В.Н. Кудрявцев, Б.С. Никифоров, А.А. Піонтовський, В.С. Прохоров, А.Н. Трайнін, Е.А. Фролов, Т.В. Церетелі та ін.

Проте питання щодо класифікації суспільно небезпечних наслідків та визначення критеріїв, та їх відображення у Кримінальному кодексі України, представляють окремий інтерес.

Суспільно небезпечні наслідки в галузевій науці прийнято поділяти на певні групи на підставі тих чи інших ознак, що іменуються критеріями, принципами чи підставами. При цьому фахівці рекомендують дотримуватися принципів діалектичної логіки - об'єктивності (будь-яка класифікація повинна відображати сутність явищ, які класифікуються, реально існуючі між ними зв'язки і відносини), історичний підхід (стан об'єктів, що класифікуються має розглядатися обов'язково в зв'язку з конкретним досвідом історії, як результат певного історичного розвитку), системний підхід (класифікація повинна будуватися з урахуванням реально існуючих в об'єктивному світі взаємин між групами об'єктів, які класифікуються, а також з їх взаємин з зовнішнім середовищем) і облік практики.

Градація злочинних результатів на кілька груп прийнята в теорії кримінального права. Більшість дослідників вважають, що в результаті злочину відбувається розрив соціальних зв'язків-учасників суспільних відносин. Ось характерні приклади: В.К. Глістін - злочинні наслідки полягають в соціально шкідливих змінах, руйнуванні існуючих відносин і ... в створенні злочинцем антигромадських відносин [3, с. 124.], В.Я. Тацій вважає, що правильне визначення змісту соціальної зв'язку сприяє встановленню об'єкта злочину, який охороняється кримінальним законом, механізму заподіяння йому шкоди, а також з'ясування характеру і обсягу суспільно небезпечних наслідків, які наступили [12, с. 65], Н.І. Коржанський визначає, що розрив соціального зв'язку є у способах злочинного впливу, який виражається в анулюванні суспільних відносин, їх ліквідації або в істотній зміні [7, с. 156.]. З цим можна погодитися, оскільки і без спеціальної наукової підготовки, очевидно, що будь-яке посягання незалежно від того, як сконструйований його склад в законі, як матеріальний або формальний, завжди тягне моральні, політичні, ідеологічні та інші небажані для суспільства результати. Їх складно звести до спільного знаменника і ще складніше висловити кількісно, тому вони "завчасно" включені в структуру суспільної небезпеки злочинного посягання.

Існують думки вчених, в яких вони пов'язують заснування класифікації злочинних наслідків з багаторівневою структурою об'єкта злочину. Так, зокрема, В.В. Мальцев пише: "загальний, родовий і безпосередній об'єкти злочину висловлюють різну ступінь узагальнення охоронюваних кримінальним правом суспільних відносин. Саме різна ступінь узагальнення характеризує і відповідні їм злочинні наслідки. Загальне поняття злочинних наслідків включає в себе найістотніше з того, що характеризує всю сукупність суспільних відносин (соціальних можливостей), які перебувають під охороною кримінального законодавства[8, с. 44-46.]

Представлена підстава класифікації суспільно небезпечних наслідків, виділення якої видається нам правильною, дозволяє виокремити такі їх види: 1) злочинні наслідки, що відображають зміст загального об'єкта

злочину; 2) родові суспільно небезпечні наслідки; 3) безпосередні злочинні наслідки. Крім того, в силу існування факультативного об'єкта, що розуміється в науці кримінального права як суспільні відносини, що заслуговують в окремих випадках і самостійного кримінально-правового захисту, але при вчиненні даного злочину досить часто ставлять під загрозу заподіяння шкоди, логічно виділити і додатковий наслідок злочину. Додатковий наслідок також робить досить відчутний вплив на диспозицію і санкцію правової норми і завжди істотно впливає на індивідуалізацію покарання. Факультативний (додатковий) злочинний наслідок у силу своєї необов'язковості враховується, перш за все, при призначенні покарання [8, с. 47]. Близький до вищевикладеного підхід до класифікації суспільно небезпечних наслідків пропонує С.В. Землюк. На його думку, тут слід спиратися на розташування глав Особливої частини КК, а також на утримання об'єкта кримінально-правової охорони, оскільки саме об'єкт дозволяє групувати злочину по розділам [4, с. 118-183].

Пропонуємо зупинитися на характеристиці матеріальних і нематеріальних наслідків. Згідно з панівним в науці уявленням до перших належить майнова шкода. Аналіз положень ЦК України дозволяє трактувати термін "майно", по-перше виступає як особливим об'єкт якими вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. (ч.1 ст. 190 ЦК України); по-друге, як майнові права є неспоживчою річчю. Майнові права визнаються речовими правами (ч.2. ст.190 ЦК України).

У кримінальному праві термін "майно" виступає як предмет посягання (1) і як матеріальний вираз майнових прав (2).

Майно завжди має власника, - це його обов'язкова юридична ознака. Власником (суб'єктом права власності), згідно зі ст. 318 ЦК України, є Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені у ЦК України. Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом. До інших власників майна, які не є власниками, можна віднести осіб, що володіють майном, наприклад, на праві довічного успадкованого власністю господарського відання, оперативного управління або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором (наприклад, за договором оренди, зберігання, перевезення тощо). Причому законні власники, які володіють майном в силу закону або договору, мають право на захист свого володіння навіть проти власника цього майна (ст. 395, 391 ЦК України). Дані положення цивільного законодавства накладають неминучий відбиток на інтерпретацію суспільно небезпечних наслідків, наступаючих в результаті злочинів майнового характеру. Тут структура злочину включає, крім об'єкта і предмета, також і потерпілого, якому в юридичному сенсі і заподіюється майнова шкода. Таким чином, майнові наслідки злочину нерозривно пов'язані з таким об'єктом, як відносини власності, з відповідними матеріальними предметами (майном), юридичними правами потерпілого. Такий юридичний зв'язок зумовлює і зміст правових відносин, пов'язаних з відшкодуванням заподіяної майнової шкоди.

Як наголошується в кримінально-правовій літературі, майнова шкода пов'язана зі зменшенням у власника майна або втратою прав на майно (речі, гроші, квартира тощо) [1, с. 33]. Однак, такий підхід до розуміння майнової шкоди справедливий тільки для злочинів з реальним майновим збитком, тоді як існує й інший різновид - майнової шкоди у вигляді упущеної вигоди. На необхідність розмежування реальної майнової шкоди (збитків) та

упущеної вигоди вказує ряд дослідників. Разом з тим, у науковій літературі судження про різновиди майнових збитків містять, на наш погляд, методологічну помилку.

Вважаємо, що необхідно вказати на співпадаючі ознаки майнової шкоди, а також позначити суттєві відмінності між ними. І реальний майновий збиток, і упущена вигода як різновиди суспільно небезпечних наслідків злочину характерні для тих злочинів, ознаки складу яких включають предмет у вигляді майна. Іншими словами, і реальний майновий збиток, і упущена вигода заподіюють шкоду суспільним відносинам власності (майновим відносинам, що полягає у володінні, користуванні, розпорядженні майном). Оскільки суб'єктом даних суспільних відносин є власник, то в юридичному сенсі шкода заподіюється власнику, який іменується потерпілим.

Кримінально-правове тлумачення реальної шкоди і упущеної вигоди слід співвідносити з цивільно-правовим розумінням даних термінів. Відповідно до ч.2 ст. 22 ЦК України і реальні збитки та упущена вигода об'єднані загальним для них (родовим) поняттям "збитки". Вважаємо, що поняття "збитки" більшою мірою відповідає специфіці економічних відносин. При цьому під реальним збитком розуміються витрати, які особа, чие право порушене, зробила або повинна буде зробити для відновлення порушеного права, що виразилося у втраті або пошкодженні його майна. Слід підкреслити, що дане визначення охоплює не тільки реально втрачені в результаті злочину грошові кошти або інше майно, а й витрати, які потерпілий зробить в майбутньому для відновлення втраченого права.

При розгляді справ, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань необхідно враховувати, що відповідно до ст. 22 ЦК підлягають відшкодуванню втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода); збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Тому, якщо порушене право може бути відновлено в натурі шляхом придбання певних речей (товарів) або виконання робіт (надання послуг); вартість відповідних речей (товарів), робіт або послуг повинна визначатися в тих випадках, коли на момент пред'явлення позову або винесення рішення фактичні витрати кредитором ще не зроблені.

Особливість цього виду майнового збитку полягає в тому, що винний нічого не вилучає у потерпілої сторони (тут ми досить умовно застосовуємо цей термін), його майно не збільшується, але він неправомірно залишає собі те, що він повинен був передати потерпілій стороні відповідно до обов'язків покладених на нього законом [9, с. 20]. Класичним прикладом такої шкоди є суспільно небезпечні наслідки, які настають в результаті ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України).

Крім майнових благ законодавство України містить вказівку на блага нематеріальні, відносячи до них здоров'я, життя; честь, гідність і ділову репутацію; ім'я (найменування); авторство; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством. (ч. 1 ст. 201 ЦК України). Вважаємо, що звернення до даної

нормі Цивільного кодексу обумовлено особливостями юридичної техніки правозастосування, яка передбачає встановлення співвідношення норм цивільного та кримінального права.

Попри всю різноманітність наукових підходів до визначення змісту поняття фізичної шкоди не один дослідник не забуде підкреслити, що суспільна небезпека злочину полягає в створенні загрози або заподіяння шкоди охоронюваному законом суспільним відносинам [5, с. 21]; що об'єктом фізичного насильства є найбільш важливі блага особистості (життя, здоров'я). Ряд вчених - Ю.А. Воронін, П.Ф. Тельнов, П.А. Дубовець - практично отождествлюють насильство і заподіяну людині шкоду, що, на наш погляд, некоректно; навпаки, слід прагнути до їх диференціації. Наприклад, Ю.В. Пудовочкін виділяє фізичне насильство, що посягає на тілесну недоторканність і фізичне насильство, що посягає на здоров'я, причому останнє в якості підвидів включає насильство, що заподіяло або здатне заподіяти тяжку шкоду і насильство, що заподіяло або здатне завдавати менш тяжку або легку шкоду [15, с. 77-78].

Фізична шкода пов'язана із заподіянням шкоди нормального стану людини, його життя як біологічному процесу, здоров'ю, анатомічній цілісності тіла та функціонування його органів [1, с. 33]. Організм людини є історично сформована цілісна, що змінюється система, що має свою особливу будову і розвиток, здатна до обміну речовин з навколишнім середовищем, до зростання і розмноження [10, с. 20]; він є біологічною основою будь-якої людини, становить його матеріальну організацію і розглядається в кримінальному праві як предмет впливу при фізичному насильстві на відповідному рівні абстракції.

В системі моральних цінностей гідність і честь (як об'єкти відповідних злочинів) займають високе положення. Відповідно до ст. 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням [6]. Честь і гідність є нематеріальними, невідчужуваними правами людини, в своїй єдності вони відображають множинні зв'язки особистості і суспільства. У науковій літературі затвердився погляд на поняття "честь" і "гідність" які володіють багатоаспектністю, при цьому особливо виділяється соціальний і правовий їх зміст (М.Н. Кузнецової, Х.П. Маннанова, І.В. Стремякова та інші вчені).

Такий підхід, що склався в юридичній літературі до розуміння честі і гідності, дозволяє зрозуміти і механізм заподіяння моральної шкоди, і зміст даного - виду наслідків злочину. Відносячи психічні страждання до наслідків психічного або фізичного насильства, В.В. Іванова вказує на таку їх сутність як моральні переживання або психічну напруженість високого ступеню [5, с.41]. Змістовну характеристику моральної шкоди індивіду пропонує С.Л. Скутіна, оцінюючи стрес індивіда, який настає в результаті, наприклад, образи як явища психофізіологічного характеру. Автор вказує, що при цьому порушуються нормальне здійснення, збереження і розвиток фізіологічних, біологічних і психічних функцій, проявляється соціальна активність, стає неможливим або істотно ускладнюється нормальне здійснення людиною зазначених функцій, які порушуються під впливом образи [11, с.19].

Іншим різновидом наслідків, що заподіюються зло-

чином, ми б назвали наслідки політичного змісту. У буквальному перекладі з грецького політика означає те, що відноситься до держави, його пристрою, сутність, форми, змісту, розвитку. ... Політика - складне, багатопланове і багатоаспектне явище, категорія. Є безліч видів і різновидів політики: внутрішня і зовнішня, соціальна, національна, економічна, науково-технічна, культурна, фінансова, військова, кадрова, екологічна та інші. Така багатоаспектність передбачає широкий діапазон суджень про зміст політичних наслідків злочинів певного виду.

На наш погляд, суспільно небезпечні наслідки політичного змісту в такому контексті найбільш виразно представлені в злочинах, що утворюють самостійну групу посягань, об'єднаних в розділі 1 КК України "Злочини проти основ національної безпеки України". Як ми вже відзначали, зміст об'єкта злочинів у ряді випадків обґрунтовано можна позначати за допомогою використання терміна "безпека". В даному випадку мова йде про внутрішню і зовнішню безпеку держави. Вважаємо, що таке розуміння об'єкта злочинів, включених до розділу 1 КК України, дозволить більш точно позначити зміст наслідків політичного характеру.

В цілому ж аналіз наукових поглядів показує, що найбільший інтерес фахівців зосереджений навколо градації суспільно небезпечних наслідків (з формальної точки зору) на: 1) зазначені в законі; 2) хоча і не передбачені в законі, але безпосередньо впливають на долю винного; 3) байдужі для долі злочинця в усіх відношеннях [14, с. 163]. Явну, яка претендує на вичерпність, спробу класифікації злочинних результатів зробив Л.Д. Гаухман: - за характером шкоди він диференціює їх на матеріальні ("наслідки у вигляді фізичної або майнової шкоди, піддається точному встановленню і доведенню") і нематеріальні (наслідки у вигляді реальної шкоди, який не піддається встановленню і доведенню, і наслідки у вигляді небезпеки заподіяння шкоди"); - за ступенем небезпеки завданої шкоди на передбачені в якості ознак, основних складів і передбачені як ознаки кваліфікованих складів"); - за описом в законі на точно зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК, описувані в інших нормативно-правових актах і визначаються правозастосовником на підставі оцінки фактичних обставин справи; - за значенням для кваліфікації на обов'язкові ("такі, наявність яких обов'язково для: застосування конкретної кримінально-правової норми") і додаткові, "описувані як в самостійній, так і в застосовуваній кримінально-правовій нормі, яка охоплює їх заподіяння" [2, с. 111]. У нашому розумінні даний підхід є обґрунтованим, так як зміст і функції злочинних результатів настільки різноманітні, що виділити єдину підставу класифікації - значить залишити за рамками оцінки інші аспекти досліджуваного явища.

Висновки. Актуальність і постійний науковий інтерес до проблеми класифікацій суспільно небезпечних наслідків надає нам можливість представити свою класифікацію суспільно-небезпечних наслідків. З формальної точки зору суспільно небезпечні наслідки можна розділити юридичні (відображені в диспозиціях статей Особливої частини КК) і фактичні (всі негативні зміни, реально викликані злочином); прямо зазначені в законі і наслідки, не передбачені як ознаки складу, але впливають на розмір кримінальної відповідальності (в якості пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин). Крім того, має сенс градація наслідків на матеріальні (делікти, які тягнуть майнову або фізичну шкоду) і нематеріальні

(моральна, політична, ідеологічна та інша шкода), основні (які зумовлюють місце делікту в системі Особливої частини КК) і додаткові (мають вторинний характер) мають реальний характер (ст. 115 КК) і представляють загрозу заподіяння шкоди охоронюваним благам (ст. 119 КК). Багато статей кримінального закону містять згадку про два і більше видів наслідків, породжуваних одним і тим же злочином. Звідси поділ злочинних результатів на прямі (притаманні основного складу) і непрямі (названі законодавцем в кваліфікованих складах).

Література

1. Базаров Р. А. Преступление. Состав преступления / Челяб. юрид. ин-т МВД России. Челябинск, 1997. — 66 с.
2. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. М.: Юрид. лит., 1974. - 166 с.
3. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация. Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. - 128 с.
4. Землюков В.В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск, 1991. С. 118-183.
5. Иванова В.В. Преступное насилие: Учебное пособие для ВУЗов. - М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002.- 83 с.
6. Конституція України [Електронний ресурс]: закон України від 28. 06. 1996 р. № 2952-VI із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 2016 р. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрана
7. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Коржанский Н.И. - М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. - 248 с.
8. Мальцев В.В.. Проблема уголовно-правовой оценки общественно опасных последствий. -Саратов, Изд-во Саратовского ун-та. 1989. 192 с. :
9. Михлин А. С.. Последствия преступления. М.,1969. 104 с
10. Привес М.Г., Лысенко Н.К., Бушкович В.И. Анатомия человека. 12-е изд., перераб. и доп. — СПб.: Издательский дом СПбМАПО,2006. — 720 с
11. Скутин С.Л. Проблемы уголовно-правовой борьбы с преступными посягательствами на жизнь, здоровье и достоинство работников милиции, охраняющих общественный порядок. Дисс. . канд. юрид. наук. М., 1995- 230 с.
12. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. -Харьков: Вища школа (изд-во при ХГУ), 1988. - 198 с.
13. Уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов и сборов / И. Н.Соловьев. — М.: Главбух, 2000. — 156 с.
14. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. В. Н. Петрашева.М.: ПРИОР, 1999. 544 с.
15. Уголовно-правовая борьба с вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: проблемы квалификации и профилактики / Пудовочкин Ю.Е.; Науч. ред.: Чечель Г.И. - Ставрополь: Изд-во Ставроп. ун-та, 2000. - 137 с.

*Грищенко О.А.,
кандидат юридических наук, доцент
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС,
Ульянова Т.О.,
магістр ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.03.2016*